

Zemianske kúrie v Liptovskom Jáne

Liptovský Ján patril v minulosti k zemianskym dedinám a je pozoruhodný tým, že sa v ňom zachoval mimoriadne vysoký počet pôvodných zemianskych sídiel. V roku 1991 bol tento výnimočný urbanistický celok vyhlásený za pamiatkovú zónu. V súčasnosti je Liptovský Ján jednou z najvyhľadávanejších turisticko-rekreačných lokalít severného Slovenska.

Liptovský Ján vznikol na území, ktoré v r. 1263 daroval kráľ Belo IV. komesovi Bohumírovi. V najstarších písomných prameňoch sa Liptovský Ján uvádza pod názvom „Vezverys“ (1263), resp. „Vesueres“ (1286). Po vybudovaní kostola, zasvätenému Sv. Jánovi Krstiteľovi sa napokon definitívne ustálil názov Svätý Ján (Zent Iwan).

Zemianske kúrie v Liptovskom Jáne vznikli ako hospodársko-správne sídla príslušníkov šľachtického rodu Svätójánskych (Szentiványiovcov), ktorí patrili k Bohumírovým potomkom. Rod Svätójánskych je jedným z najstarších a najvýznamnejších liptovských zemianskych rodov. Vznikol osamostatnením rodovej vetvy v 14. storočí a bol pomenovaný podľa dediny, ktorú dostal do vlastníctva. Rod sa čoskoro rozšíril do ďalších uhorských žúp a okrem mnohých majetkov, medzi ktoré už od 14. stor. patrili aj majetky mimo územia Slovenska získal viaceré privilégia. K najvýznamnejším patrí banské privilégium, udelené ešte v 13. storočí, ktoré sa vzťahovalo na ťažbu drahých kovov a železnej rudy v Bockej doline a právo meča z roku 1449. V Liptove Szentiványiovcí spravovali okrem Sv. Jána rozsiahle pozemky s dedinami Boca, Malužiná, Závažná Poruba, Lipt. Porúbka, Uhorská Ves, Štrba a Važec. Príjmy rodiny pochádzali z viacerých zdrojov. Popri ziskoch z baníctva ich najväčšie dôchodky plynuli z lesného hospodárstva a prenájmu tzv. regálnych práv. Členovia rodu zastávali v priebehu storočí rozličné funkcie v stoličnej správe a významný vplyv na politické a spoločenské dianie v stolici si udržali až do 19. storočia.

Príjmy z baníctva a lesného hospodárstva umožnili rodine žiť na takej úrovni, ktorá prislúchala ich stavu. Jej neoddeliteľnou súčasťou bola otázka bývania. Stavbu nových kúrií si vyžiadala jednak potreba pohodlného bývania, ale aj neustále nebezpečenstvo vojenských vpádov. Stúpajúci počet kúrií nebol len dôsledkom rastu populácie zemanov, ale aj výrazom finančných možností rodu a jeho jednotlivcov. Hospodárska prosperita bola nevyhnutným predpokladom rozsiahlej stavebnej činnosti, ktorá vyvrcholila najmä v 16. a 17. storočí. Nie je iste náhodou, že veľký stavebný rozmach v Lipt. Jáne zaznamenávame práve v dobe, keď došlo k najväčšiemu rozkvetu baníctva v Boci. Funkciu katalyzátora zvýšenej stavebnej aktivity nepochybne splnila tiež aktuálna politická situácia, charakterizovaná blížiacim sa tureckým nebezpečenstvom. Neobvykle početný súbor kúrií, ktorý jánski zemanovia v obci vybudovali počas niekoľkých storočí, predstavuje ojedinelý príklad v slovenskom i stredoeurópskom kontexte.

Dnešná urbanistická podoba dediny vznikala postupne ako výsledok mnohých stavebných počinov. Dispozíciu stredovekej osady ovplyvnili prírodné danosti okolitej krajiny – koryto potoka Štiavnica a členitosť terénu, ktoré musela zástavba rešpektovať. Najstaršie osídlenie sa sústredilo južne od dnešného osídlenia, tesne pred vstupom do Jánskej doliny, využívajúc výhodnú polohu s fortifikačnými možnosťami. Toto osídlenie dokladá neskororománsky kostol, vybudovaný zrejme v 2. pol. 13. storočia a archeologicky doložený stredoveký hrádok z toho istého obdobia „Veratín“. Osídlenie sa postupne rozširovalo ďalej na sever. Najstaršími zachovanými sú kúrie zo 16. storočia, no o existencii starších stredovekých stavieb svedčia nálezy kamenných architektonických článkov a ich fragmentov, osadených v suterénnych priestoroch alebo sekundárne použitých v murive novších stavieb (č. 164-166, 132, 169, 68). Jednoduché tvaroslovie architektonických prvkov, ktoré často pretrvávali aj stáročia, znemožňuje presnejšie datovanie vzniku stavieb. Renesančné sídla boli

pôvodne dôkladne fortifikačne zabezpečené. Fortifikačné prvky, ktoré sa dodnes zachovali na viacerých objektoch v podobe veží, arkierov, strielní a lôžok závor, uzatvárajúcich vstupy sú pravdepodobne len zlomkom z pôvodného systému opevnenia. Kúrie neslúžili len obytným a obranným účelom, ale plnili aj hospodársko-správnú funkciu. Preto vedľa obytnej stavby stáli pomocné hospodárske budovy: sýpka, maštal, stodola, stajňa, remeselné dielne a pod., ktoré spravidla uzatvárali areál dvora. Osamostatnenie od obrannej funkcie poskytlo barokovej a klasicistickej kúrii nové možnosti vývoja smerom k väčšej otvorenosti a prístupnosti voči okoliu. Tomu zodpovedala aj parková úprava jej okolia.

Kúria č. 70 je prízemnou stavbou s pôdorysom v tvare L. Zachovala sa pri nej vstupná baroková murovaná brána, ktorá uzatvárala vstup do komplexu obytnej časti a hospodárskych stavieb. Kúria predstavovala v čase svojho vzniku typ renesančnej blokovej stavby, členenej na tri trakty. Napriek neskorším stavebným úpravám si jadro stavby dodnes uchovalo pôvodný renesančno-barokový charakter. Z ústrednej vstupnej siene sú prístupné ostatné miestnosti, podkrovie a suterén. V objekte sa zachovali krížové a valené klenby s lunetami a štukovou výzdobou. Objekt bol vybudovaný koncom 16. alebo začiatkom 17. storočia. Baroková stavebná etapa sa zrejme viaže k letopočtu 1738, ktorý sa nachádzal na kovovej štandarde na streche budovy spolu s iniciálami vtedajšieho majiteľa. Počas nej došlo k rozsiahlym stavebným úpravám v interiéri i exteriéri. Jej výsledkom bolo pokročilejšie dispozičné riešenie, úpravy a zaklenutie priestorov na prízemí, v suteréne a múr so vstupnou bránou, ukončenou segmentovým oblúkom. K ďalším podstatnejším stavebným úpravám došlo v 20. storočí, kedy bol objekt na južnej a západnej strane rozšírený o ďalšie priestory.

Kúria č. 164-166 sa nachádza v blízkosti rím.-kat. kostola, kde sa predpokladá najstaršie osídlenie dediny. Je to prízemná trojtraktová stavba blokového charakteru s dvoma nárožnými poschodovými polygonálnymi vežami, ktoré zvierajú medzi sebou severné uličné priečelie. Stavba si napriek viacerým stavebným úpravám zachovala renesančný vzhľad. Na fasádach sú dodnes viditeľné fragmenty sgrafitovej výzdoby a v interiéri sa zachovali renesančné valené klenby s lunetami a štukovou výzdobou. Kúria bola vybudovaná zrejme v 1. pol. 16. stor., no ako naznačuje nález sekundárne osadeného gotického portálu zo suterénu, jadro má starší stredoveký pôvod. Pôvodne zrejme dvojtraktová štvorpriestorová stavba bola na prelome 16. a 17. storočia rozšírená o západný trakt a nárožné veže. Ďalšie stavebné úpravy objektu sa uskutočnili v 2. pol. 17. storočia, na začiatku 18. storočia, v 19. a 20. stor. V súčasnosti prebieha komplexná rekonštrukcia budovy.

Kúria č. 68 predstavuje typ dvojpodlažnej budovy nepravidelného pôdorysu s kruhovými arkiermi na nárožniach najstaršieho zachovaného jadra. Aj v tomto prípade sa jedná v jadre o blokovú trojtraktovú stavbu s rozľahlou vstupnou sieňou s trámovým stropom, z ktorej boli prístupné ostatné miestnosti. K pôvodnému jadru sa pripájajú neskoršie prístavby. Na fasádach kúrie, vybudovanej z lomového kameňa sa z časti zachovali niektoré pôvodné architektonické články – kruhové arkiere, kľúčové a štrbinové strielne, portál a nárožné kvádrovanie. Najstaršia časť kúrie pochádza zrejme z polovice 16. storočia. Mimoúrovňové radenie miestnosti a nerovnaké výšky horizontálnych konštrukcií odkazujú na priestorové členenie starších gotických stavieb. Jednopriestorová prístavba, predstavená koncom 16. storočia pred južnú stranu fasády chránila prístup do objektu. Fortifikačný charakter má aj severná časť ukončená bastiónom, ktorá vznikla okolo polovice 17. storočia. V rovnakom období boli niektoré miestnosti preklenuté lunetovými klenbami. Sekundárne použité fragmenty kamenných architektonických článkov naznačujú, že kúria bola vybudovaná na mieste staršej gotickej stavby. Počas barokovej úpravy v 2. pol. 18. storočia bol popri menších stavebných úpravách objektu a fasád vytvorený v ústrednej sieni murovaný vstup do suterénu, ktorý vytvára vyvýšené pódium, ohradené dreveným zábradlím.

Kúria č. 58 vznikla v 2. polovici 16. storočia ako prízemná blokova trojtraktová stavba s ústrednou vstupnou sieňou, ktorá neskoršími prestavbami získala nepravidelný

pôdorys. Nad vstupným portálom sa zachovalo kamenné nadpražie, s nápisom s menami vtedajších majiteľov a letopočtom 1588, ktorý sa viaže k 2. renesančnej stavebnej etape. Počas nej boli vykonané interiérové úpravy, ktoré svojou úrovňou vysoko prevyšujú dobový architektonický štandard. Valené klenby s lunetami, pokryté sieťovými obrazcami zo štukových rebier a kruhovými puklicami, ako aj reliéfna výzdoba kamenného krbu a portálov majú priamu súvislosť s činnosťou kolónie talianskych umelcov v kaštieli v Bytči. Dispozícia objektu bola ďalšími prístavbami pozmenená začiatkom a v 2. pol. 18. stor. a zároveň bola pôvodná renesančná výzdoba fasád nahradená neskorobarokovou.

Kúria č. 60 je jednopodlažnou stavbou s pôdorysom v tvare L. Jej najstaršiu časť tvorí východná bloková stavba z 1. pol. 17. storočia s trojtraktovým členením a zachovanými renesančnými krížovými a lunetovými klenbami. V 1. polovici 19. storočia bolo k jej západnej časti pripojené nové obytné krídlo a južná strana celého objektu bola obohnaná klasicistickou arkádovou chodbou. Hlavný vstup bol v priečelí zdôraznený rizalitom, zavŕšeným trojuholníkovým tympanom. Stavebné úpravy v 20. storočí necitlivo zasiahli do dispozičného členenia objektu a s neogotickou /eklektickou/ úpravou uličnej fasády (okolo roku 1916) zanikol aj pôvodný prístup do arkádovej chodby.

Kúria č. 132 /kultúrny dom/ má podobu dvojpodlažnej blokovej budovy s klasicisticky upravenými fasádami. Na rozdiel od ostatných renesančných kúrií v Lipt. Jáne má zložitejšie dispozičné riešenie, ktoré je už výsledkom barokových stavebných úprav. Vtedy bola juhozápadná miestnosť prebudovaná na vstupnú reprezentačnú sálu, zaklenutú pruskou klenbou, odkiaľ sa vchádzalo do priláhlých priestorov prízemnia a na poschodie, ktoré je prístupné schodiskom, situovaným oproti vstupu do objektu. V miestnostiach na prízemí sa zachovali renesančné valené a lunetové klenby a neobaroková štuková výzdoba z konca 19. storočia. Priestory na poschodí výrazne poznamenali prestavby v 20. stor. V suterénnych priestoroch boli objavené dva jednoduché gotické portály - lomený portál so skosenými hranami a polkruhový portál. Nálezy gotických portálov a situovanie stavby v miestach predpokladaného najstaršieho osídlenia potvrdzujú predpoklad, že renesančná kúria bola vybudovaná okolo pol. 17. storočia na mieste staršej stredovekej stavby. Je pravdepodobné, že do dispozície nového objektu bola začlenená aj časť pôvodného gotického jadra.

Kúria č. 72 je poschodová bloková stavba s krátkym predstaveným prízemným krídlom, ktoré vytvára pôdorys tvaru L. Východná časť budovy, čiastočne podpivničená, je prízemná, západné krídlo je jednoposchodové. Na nárožiach sa nachádzajú stopy po striedavom nárožnom kvádrovaní, ktoré bolo súčasťou renesančnej výzdoby fasád. Južná a západná fasáda poschodovej časti boli klasicisticky upravené. Pôdorysná osnova stavby je výsledkom viacerých stavebných etáp. Klasicistický portál na južnej fasáde vedie do dlhšej chodby, z ktorej sú prístupné vedľajšie miestnosti a priláhlým schodišťom aj priestory poschodia a suterénu. V kúrii sa zachovali valené, krížové a korýtkové klenby. Objekt patrí medzi mladšie renesančné stavby, ktoré vznikli počas 1. pol. 17. stor. a jeho ďalšie úpravy sa uskutočnili v 2. pol. 18. stor., v 1. tretine 19. a v 20. stor.

K dvojpodlažným blokovým stavbám s obdĺžnikovou dispozíciou patrí aj **kúria č. 169**. Pôvodne trojtraktový renesančný objekt z konca 16. resp. začiatku 17. storočia bol počas ďalšej renesančnej stavebnej etapy v 2. pol. 17. stor. komplexne upravený, doplnený o nový trakt na východnej strane a nadstavený o jedno podlažie. Budova je do ulice obrátená užšou západnou fasádou, do ktorej bolo na poschodí osadené renesančné združené okno. Ďalšie renesančné okná, lemované kamennými ostienami s lištou sa nachádzajú na južnej fasáde. Na fasádach kúrie sa zachovala tiež štrbinová strieľňa a stopy po dekoratívnej úprave fasád z renesančnej a neskoršej barokovej stavebnej etapy z 2. pol. 18. stor., ku ktorej sa viaže aj úprava miestností západného traktu. K východnej strane stavby sa pripájalo pozdĺžne krídlo, ktoré bolo v roku 1958 asanované. V murive zachovaného severného múru sa nachádza parapetná rímsa gotického okna, ktorá vedie k domnienke, že išlo o najstaršiu časť stavby.

V interiéri sa nachádzajú krížové hrebienkové klenby, valené lunetové, korýtkové a pruské klenby. Na poschodí je situovaná veľká sieň s dreveným trámovým stropom. Kúria vznikla pravdepodobne v tesnej blízkosti staršieho stredovekého objektu, ktorý sa nezachoval. V kúrii údajne sídlila šľachtická škola, neskôr kasíno a koncom 19. stor. až do roku 1918 slúžila ako židovská synagóga.

Kúria s kúpeľnou budovu č. 97-99 predstavuje ďalšiu z pôvodne renesančných stavieb zo 17. storočia, ktorá bola v období klasicizmu prestavaná a prispôbená kúpeľným účelom. Prízemná bloková budova si z časti uchovala klasicistický vzťah. Hlavné severné priečelie má v strede mohutný portikus s tromi polkruhovými arkádami, zavýšený trojuholníkovým tympanómom. V priestoroch stredného a západného traktu sa zachovali pôvodné renesančné valené klenby s protistojnými lunetami a štukovou výzdobou. Trojtraktová dispozícia bola neskoršími stavebnými etapami upravená a na južnej strane rozšírená. V blízkosti kúrie bola vybudovaná samostatná klasicistická kúpeľná budova, datovaná do roku 1934. K tomuto letopočtu možno priradiť aj klasicistickú úpravu renesančnej kúrie. Ďalšie úpravy interiéru i exteriéru sa uskutočnili v polovici 20. storočia v súvislosti s prestavbou objektu na školu.

Kúria č. 109 je prízemnou blokovou stavbou s obdĺžnikovým pôdorysom. Dispozičnú schému tvorí dlhá chodba, ktorá prebieha stredom objektu a dva priľahlé pozdĺžne trakty. Chodba je z oboch strán prístupná portikmi na západnej a východnej fasáde. Portiky majú konkávne prehnuté steny, odľahčené otvormi so segmentovým ukončením. Severnú a južnú 9-osovú fasádu čelí stredný rizalit. Chodba, ktorá tvorí hlavnú komunikačnú os kúrie je zaklenutá valenou segmentovou klenbou. Miestnosti jednotlivých traktov boli pôvodne navzájom priechodné. Suterénne priestory na západnej strane vymedzujú renesančné jadro budovy, potvrdené tiež zachovanými renesančnými valenými klenbami s lunetami v západnej časti prízemí. Renesančný objekt vznikol v 17. storočí a neskôr sa stal súčasťou barokovej stavby. Začiatkom 19. storočia prebehla klasicistická úprava priečelí ďalšie stavebné úpravy fasád a interiérov sa uskutočnili v 20. a začiatkom 21. stor.

V prípade **kúrie č. 90** ide o jednopodlažnú stavbu s pôdorysom v tvare U a šírkoivo pojednaným priečelím so stredným rizalitom obráteným do ulice. V jadre sa opäť zachoval pôvodný renesančný objekt, ktorý bol začlenený do dispozície klasicistickej stavby a v súčasnosti tvorí jej severné krídlo. Uličné priečelie pôvodne členila arkáda, ktorá bola v roku 1955 odstránená. Ostatné fasády boli tiež upravené počas adaptácie objektu v 20. storočí. Na západnej strane sa zachoval barokový portál s nadsvetlíkom. Dispozícia a čiastočne zachované valené klenby datujú pôvodný objekt do 17. storočia. V 30. rokoch 19. stor. ho pohltila nová klasicistická stavba, ktorá v podstate reprodukovala barokovú dispozíciu s čestným dvorom, vymedzeným tromi krídlami. Strednú časť hlavného krídla zaberala ústredná vstupná sála, do ktorej sa vchádzalo z chodby, komunikačne spájajúcej jednotlivé časti budovy. Radikálne zmeny, ktoré sa uskutočnili v roku 1955 v súvislosti s prestavbou kúrie na byty podstatne zasiahli do vnútornej dispozície aj vzťahu fasád.

Pokročilejšiu pôdorysnú schému má **kúria č. 22**. Opäť sa jedná o prízemnú pozdĺžnu stavbu s ústrednou slávnostnou sieňou, mierne vysunutou z hmoty stavby prostredníctvom rizalitu, ukončeného tympanómom na šírkoivo pojednanej východnej fasáde. Reprezentačné priečelie je členené pilastrami so štylizovanými hlavicami. Kúria je v dispozícii pozdĺžne rozdelená na dva trakty a šírkoivo na 5 traktov. Z chodby, ktorá je situovaná na západnej strane objektu sú prístupné priľahlé priestory. V interiéri sa zachovali korýtkové klenby a niky, v ktorých boli umiestnené kachľové pece. Kúria, ktorú možno datovať do 40. rokov 19. stor. si aj napriek neskorším stavebným úpravám zachovala celkový charakter neskoroklasicistickej stavby, zakomponovanej do parkovej zelene, s uplatnením symetrie v pôdorysnej schéme i výzdobe fasád.

Kúria č. 24 je dvojpodlažnou stavbou s pôdorysom v tvare T. Jadro tvorí baroková stavba blokového charakteru z 18. stor., no jej súčasná podoba je výsledkom prestavieb, uskutočnených v 19. a 20. stor. Vstupný stĺpový portikus na hlavnom priečelí vznikol v 2. pol. 19. stor. spolu so západným krídlom, ktoré bolo pristavené k zadnej časti pôvodného objektu. Krídlo pozdĺžne delí vnútorná chodba, ktorá komunikačne prepojila barokovú časť a príľahlé priestory nového traktu.

Kúria č.128 predstavuje prízemnú blokovú stavbu s obdĺžnikovým pôdorysom, obrátenou do ulice širokým priečelím so stredným rizalitom. Stavba je zastrešená mansardovou strechou. Vnútorné dispozičné členenie kúrie je podobné ako v kúrii č. 22. Pôvodná baroková dispozícia z 1. pol. 18. stor. bola do súčasnej podoby upravená počas prestavieb v 19. a 20. stor.

Kúria č. 130 je tiež prízemnou blokovou stavbou s mansartovou strechou, ku ktorej bolo na juhozápadnej strane pripojené hospodárske krídlo, čím vznikla dispozícia v tvare L. Aj táto kúria, ktorá sa radí medzi skromnejšie stavby z hľadiska rozmerov i výzdoby, predstavuje typ so vstupnou predsieňou na západnej strane, centrálnou sieňou, vymedzenou rizalitom a cez ňu prístupnými príľahlými obytnými miestnosťami. Východná uličná fasáda má plytký rizalít, zvýraznený pásovou bosážou a profilovanou priebežnou rímsou, prechádzajúcou v strede do archivolty. Budova, ktorú možno rámcovo datovať do 18. storočia, bola v 1. pol. 19. stor. klasicisticky upravená a v 2. pol. 20. stor. značne adaptovaná.

Najmladšou kúriou v Liptovskom Jáne je **kúria č. 247**. Prízemná dvojkrídlová budova s pôdorysom tvaru L bola vybudovaná okolo pol. 19. stor. Jadro tvorí obytné dvojtraktové krídlo, obrátené do ulice západnou fasádou, ku ktorému sa na juhovýchode viaže hospodárske krídlo. Keďže kúria bola vybudovaná na zvažujúcom sa teréne, obytná časť je prístupná pavlačou a pod ňou sa nachádza vstup do suterénu. Západné reprezentačné priečelie člení plytký rizalít s oblúkmi slepej arkády. Ľavú stranu priečelia ukončuje opäť oblúk slepej arkády, ktorá pokračuje pozdĺž celej severnej fasády. Pôvodne otvorená arkádová chodba viedla z ulice na pavlač, z ktorej sa vchádzalo do objektu. Koncom 19. storočia prebehli v budove romantické úpravy interiérov a v 2. pol. 20. stor. bola v súvislosti s novými potrebami bývania zamurovaná arkádová chodba a čiastočne upravená vnútorná dispozícia.